УДК 81: 00. 12/18

ХРАБАН Т.Є.

Горлівський інститут іноземних мов

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ МЕТОДІВ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглядаються основні прийоми та методики концептуального аналізу, які застосовуються у сучасній когнітівній лінгвістиці. Матеріалом статті стали теоретичні роботи сучасних вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, присвячені дослідженню концептів.

Ключові слова: концептуальний аналіз, концепт, когнітивна лінгвістика, семантичний аналіз.

В статье рассматриваются основные приемы и методики концептуального анализа, которые применяются в современной когнитивной лингвистике. Материалом статьи стали теоретические работы современных отечественных и иностранных лингвистов, посвященные исследованию концептов.

Ключові слова: концептуальний анализ, концепт, когнитивная лингвистика, семантический анализ.

In this article basic methods and techniques of conceptual analysis used in present-day linguistic are considered. Theoretical papers of modern native and foreign linguists dedicated to exploring of concepts have been material for presented article.

Key words: conceptual analysis, concept, cognitive linguistics, semantic analysis.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасній лінгвістичній науці існує багато інтерпретацій категорії “концепт“ і, як результат, значна кількість методик аналізу цього явища. До того ж, спостерігається зростання інтересу до концептуальних досліджень, який обумовлено, перш за все, тим, що він розповсюджується процесом глобалізації, розвитком економічних, політичних, культурних та інших контактів між народами, а також усвідомленням того, що для успішності міжкультурної комунікації необхідно не лише знання

іноземної мови, але й розуміння особливостей мислення, світосприйняття його носіїв.

Метод концептуального аналізу (МКА) є сьогодні основним у терміносистемі різних гуманітарних наук: когнітології, філософії, лінгвістиці, гендерології, культурології, теорії міжкультурних комунікацій, соціології та психології. Цей метод дає можливість вивчення концепту не лише як явища однієї з наук, а комплексного поняття, одиниці загальної концептуальної моделі світу, в чому й полягає актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури щодо зазначеної тематики дозволяє констатувати, що над загальними питаннями розробки, удосконалення, пояснення та практичного втілення у життя МКА працювало і працює багато вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких: Л. Компанцева, В. Кононенко, А. Мартинюк, М. Полюжин, В. Старко, Л. Адоніна, Н. Арутюнова, Е. Рахилина, И. Стернин, В. Маслова, З. Попова, Ю. Степанов, M. Bierwisch, R. Langaker, A. Wierzbicka, G. Lakoff та багато інших.

Проблеми удосконалення та практичного виростання методу концептуального аналізу відображено в дисертаціях Е. Учайкіної (концептуальний аналіз англомовних концептів) [1], М. Лебедевої (концептуальний аналіз російськомовних концептів) [2], І. Рогальська (концептуальний аналіз українськомовних концептів) [3], І. Яремчук (концептуальний аналіз концептів східних мов) [4] тощо.

Метою статті є дослідження МКА в термінологічній системі когнітивної лінгвістики як одного з основних дослідницьких методів вивчення концептуальної побудови мови.

Виклад основного матеріалу. МКА є логічним продовженням семантичного аналізу. Концептуальний аналіз (КА) має на меті аналіз семантичної структури та прагматики окремого слова, що розглядається як культурне явище зі своєю специфічною історією. Незважаючи на те, що в обох випадках об’єктом дослідження стають концепти, які вивчаються в основному через лексичні засоби його вираження, концептуальний аналіз має відмінності порівняно з семантичним аналізом слова:

1) при концептуальному аналізі елементи, що входять у склад значення повинні бути співвіднесені між собою та поєднані у складі деякої концептуальної структури, тобто для МКА характерна композиційність;

2) концептуальний аналіз йде до знань про світ, а семантичний аналіз пов'язаний з роз'ясненням слів; але при цьому слід враховувати, що уявлення про зовнішній світ сформовані конкретною культурою, тому структури уявлення знань про мову слід вивчати з врахуванням цього феномену. Основним недоліком семантичного аналізу вважається ігнорування знань про світ, його мовну та концептуальну картини у свідомості носіїв мови;

3) концептуальний аналіз йде від одиниці смислу до мовних форм їх вираження, водночас як семантичний аналіз – від одиниці мовної форми до семантичного змісту;

4) понятійним одиницям, що використовуються у концептуальному аналізі, притаманна більш висока ступінь абстракції у порівнянні з тими одиницями, що фігурують у семантичному аналізі;

5) концептуальний аналіз спирається на дані мовного мислення, що визначається соціокультурними факторами.

Смисл концептуального аналізу полягає в тому, щоб "простежити шлях пізнання смислу концепту та записати результат у формалізованій семантичній мові" [5:97]. Л. Чернейко вказує, що мета концептуального аналізу полягає в "установленні глибинних підсвідомих, асоціативних зв'язків слів у мовній свідомості як індивіда, так і колективу та розкриття глибинних проекцій абстрактної сутності на зовнішній світ, а також пізнання та розуміння того, що стоїть за абстрактним іменем фрагменту обмеженої дійсності і в кінцевому рахунку – самої мовної свідомості [6:76]. Зі своєї сторони, О. Гофман розширив цілі КА, додавши структурування, схематизацію концепту та культурологічне описання його складових: "Для створення культурно-лінгвістичного портрету слова варто не просто описувати історію його використання та інтерпретації. З одного боку, зіставлення етимологічного значення, семантики і прагматики слова має розкрити глибинні процеси, що відбуваються всередині нього; з іншого боку, зіставлення "розкритого" механізму породження слова з реальними

значеннями, словотлумаченнями надає можливість простежити особливості мислення, світовідчуття людини, народу, особливості формування та розвитку культури" [7:214].

Узагальнивши найважливіші властивості КА, під концептуальним аналізом у нашому дослідженні ми розуміємо, по-перше, дослідження мовного вираження концепту, а по-друге, реконструкцію концептів та фрагментів дійсності, які стоять за ними, на основі мовних та культурно-мовних даних.

Серед зарубіжних вчених, які зробили великий внесок у становлення та розвиток КА, слід відзначити G. Lakoff, R. Langacker і M. Johnson. Теорія образної схеми (image scheme) розглянута в роботі О. Ожгіхіної. Вчена вказує на важливість результатів роботи M. Johnson для лінгвістики. Вона стверджує: "Теорія образних схем дозволяє отримувати узугальнені висновки. Концепт може бути представлений за допомогою не більш ніж 27 образних схем, що мають чіткі назви, дані автором даної теорії M. Johnson. Теорія образних схем дозволяє класифікувати концепти, віднести їх до однієї чи декілька узагальнених груп. Теорія образних схем, як правило, дозволяє уникнути створення нових окремих груп. І в цьому випадку концепт співвідноситься із стандартними загальними схемами" [8:56].

Інші підходи до концептуального аналізу передбачають вітчизняні вчені.

Р. Фрумкіна пропонує чотири типа концептуального аналізу. Концептуальний аналіз першого типу здійснюється на матеріалах різних творів, у тому числі й філософських, причому для інтерпретації смислів залучається власний досвід автора як носія певних культурних та філософських традицій. Мовний матеріал, що досліджується, швидше служить спонуканням концепції, що раніше склалася, ніж служить спонуканням для пошуку нової. Для КА другого типу характерно використання чітко окресленої сукупності дослідницьких прийомів, що цілком нормативні для власне лінгвістичної традиції, а також присутність пари співрозмовників поряд їх цілями, цінностями і загалом з їх внутрішнім світом; тобто центр уваги КА даного типу – інтерпретація значення. Об'єктом концептуального аналізу другого типу служать, як правило, деякі пропозиції, модальні частки, квантори.

Об'єктом дослідження для концептуального аналізу третього типу є будь-яка лексика без широкого контексту з використанням методу аналізу інтроспекції дослідника, де результатом вважається запис тлумачення концептів формалізованою семантичною мовою. Концептуальний аналіз четвертого типу поєднує роботи лінгвокультурного, філософського або соціологічного планів (де аналізуються, наприклад, концепти "перемога", "свобода" тощо") [9:4-5].

Основні прийоми лінгвокогнітивного описання концептів у рамках КА представлені у роботах І. Серової, І. Стерніна, З. Попової, А. Рудакової.

1. Визначення ключового слова, що представляє даний концепт у мові, базових мовних репрезентацій концепту ("імені" заданого концепту).

2. Побудова та аналіз семантеми ключового слова, що вербалізують концепт у мові (аналіз словникових тлумачень у словниках різних типів).

3. Аналіз лексичної сполученості ключового слова для установлення важливіших рис відповідного концепту.

4. Вивчення багатозначності слова в процесі її розвитку: аналіз черговості появи нових значень слова дозволяє установити визначальні цей розвиток риси концепту, що вивчається.

5. Побудова лексико-фразеологічного поля ключового слова: аналіз синонімів та антонімів ключового слова, визначення його гіперонізму та согіпонимів.

6. Побудова та вивчення дериваційного поля ключової лексеми.

7. Побудова лексико-граматичного поля ключового слова.

8. Використання експериментальних методик (цей прийом, без сумніву, запозичений у психолінгвістів, для яких експериментальні методи є ключовими);

9. Аналіз паремій та афоризмів, у які входить як ключове слово, що вивчається, так і оцінки концепту, що ним називаються, навіть якщо самого імені концепту там і немає (цей прийом добре показує народне осмислення того або іншого явища);

10. Аналіз художніх текстів для виявлення таких ознак, що

надбали в складі концепту символічний смисл, а також для виявлення індивідуально-авторських концептів у художніх творах, описання яких дозволяє глибше зрозуміти особливості світобачення письменника;

11. Аналіз усного, розмовного слова використання;

12. Описання концепту як набір ознак, необхідних і достатніх для включення його в деякий логічний клас (наприклад, клас дерев чи клас птиць) [10:250].

У контексті специфіки КА в рамках досліджень концептів віртуальної реальності Л. Компанцева визначила таку методику концептуального аналізу:

– семантичний аналіз ключового слова, який номінує цей концепт;

– лексико-семантичний аналіз системних зв'язків: синовії й антонімії;

– етимологічний аналіз ключового слова й деяких лексем із синонімічного ряду;

– семантичний аналіз прямих (слово в прямому значенні) і непрямих номінацій (слово в переносному значенні);

– визначення семантичних відносин концептів з іншими поняттями віртуальної культури;

– інтерпретаційний семантичний аналіз концептів, у яких уживаються концепти віртуальної реальності;

– інтерпретаційний аналіз асоціацій, пов'язаних із концептом, що розглядається;

– аналіз ключових ідей, котрі визначають концепт, який розглядається, і значущих для формування концептосфери віртуального простору [11:135-136].

В залежності від матеріалу, цілі та завдання дослідження, концептуальний аналіз може базуватися тільки на деяких з вищеперерахованих прийомах, однак чим більше прийомів використовує дослідник, тим більше ознак концепту він виявляє і тим ближче до істини буде побудована їм модель концепту. А. Рудакова відзначає, що підсумком концептуального аналізу має стати "когнітивна інтерпретація отриманих лінгвістичних результатів, яка передбачає моделювання структури концепту за

результатами описання засобів його мовної об'єктивації. Дана методика здійснює когнітивне узагальнення результатів лінгвістичного описання мовних засобів, що вербалізують концепт: факти мовної свідомості, виявлені різними лінгвістичними та психологічними методами, узагальнюються й інтерпретуються як факти когнітивної свідомості. Результатами когнітивної інтерпретації є описання структури концепту, тобто когнітивних шарів, що виокремлюють у них когнітивні сектори та формують їх ознаки; ядерно-периферійне упорядкування шарів концепту; описання інтерпрепретаційного поля як сукупності концептуальних (ментальних та оціночних) стереотипів, тверджень, що витікають з розуміння й інтерпретації концепту свідомістю народу" [12:68-69].

Разом з тим варто зазначити, що неможливо виявити та зафіксувати, а потім проаналізувати повністю всі засоби мовної репрезентації концепту, завжди щось залишається неврахованими, так як концепт має низку характеристик, що роблять неможливим досконале дослідження:

концепт – результат індивідуального пізнання, узагальнення, категоризації; а індивідуальне завжди вимагає комплекс засобів для свого повного вираження;

деякі елементи – вербалізатори концепту – можуть випасти з поля зору дослідника через динамічність розвитку мови та неможливість відображення необхідних змін у лексикографічних джерелах;

концепт являє собою нежорстку структуровану об'ємну одиницю, цілком висловити яку неможливо.

Висновки. Отже, за результатами дослідження можна зробити ти такі висновки:

концептуальний аналіз має на меті аналіз семантичної структури та прагматики окремого слова, однак він має відмінності порівняно з семантичним аналізом слова;

під концептуальним аналізом, на нашу думку, варто розуміти по-перше, дослідження мовного вираження концепту, а по-друге, реконструкцію концептів та фрагментів дійсності, які стоять за ними, на основі мовних та культурно-мовних даних;

концептуальний аналіз лінгвістичного матеріалу дозволяє досліднику виявити особливості культурної моделі світу народу, визначити уявлення носіїв мови, які лежать в основі його концептосфери, і тому він може вважатися одним з найбільш дійсних способів описання концептів у рамках зіставних досліджень у лінгвокультурнології, когнітології та міжкультурній комунікації.

Перспективи подальших досліджень. На основі визначених основних прийомів та методик концептуального аналізу, що використовуються у сучасній когнітивній лінгвістиці, можна провести на рівні дисертаційного дослідження сутності концепту "жінка" в інтернет-комунікації за матеріалами мов трьох іноземних груп: слов'янської, германської та романської.

ЛІТЕРАТУРА

1. Учайкина Е. Н. Концептосфера БОГАТСТВО в англосаксонской картине мира: концептуализация и категоризация: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Е. Н. Учайкина– Владивосток, 2005. – 197 с.; *2. Лебедева М. Ю.* Концептуальное поле "ДЕТСТВО" и его репрезентация в русском языке: автореф. дис. … канд. филол. наук: спец.: 10.02.01 / М.Ю. Лебедева. – М., 2013. – 24 с.; *3. Рогальська І.* Флористичні концепти української мовно-художньої картини світу (на матеріалі поетичного мовлення ХХ ст.): автореф. дис. … канд. филол. наук: спец.: 10.02.01 / І. І. Рогальська. – Одеса, 2008. – 18 с. *4. Яремчук І.* Концептуальний простір поезії Форуг Фаррохзад: автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.13 / І. В. Яремчук. – К., 2010. – 14 с. *5. Телия В.* Русская фразеология: Семантический, прагматический, культурологический аспекты / В.Н. Телия. – М. Наука, 1996. – 284 с. *6. Чернейко Л.* О. Гештальтная структура абстрактного имени / Л.О. Чернейко // НДВШ ФН,1995. – № 4. – С. 73-83 *7. Гофман О.* К вопросу о методе концептуального анализа / О.В. Гофман // Картина мира: модели, методы, концепты. – Томск: Изд-во ТГУ, 2001. – С. 213–217. *8. Ожгихина Е.* Концептуальный анализ рекламного текста с позиции гендера: На материале современного английского языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Е.С. Ожгихина. – Уфа: РГБ, 2006. – 192 с. *9. Фрумкина Р.* Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога / Р.М. Фрумкина // Научно-техническая информация. – Серия 2: Информационные процессы и системы.– № 3. – М., 1992. – С.1-7. *10. Смирнова О.* К вопросу о методологии описания концептов / О.М. Смирнова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Филология. Искусствоведение. Филология. Искусствоведение.– №3. –Нижний Новгород, 2009. – С. 247-253. *11. Компанцева Л.* Інтернет-лінгвістика : [підручник] / Л. Ф. Компанцева. – Луганськ: Янтарь, 2012. – 300 с. *12. Рудакова А.* Когнитология и когнитивная лингвистика / А.В. Рудапкова. – Воронеж: Истоки, 2004. – 80 с.

Храбан Т.Є.